

ВОПЫТ І ўРОКІ ГІСТОРЫІ...

(Заканчэнне. Пачаток на 1-й стар.)

Нашы эксперты — тыя, хто прафесійна займаецца навуковым асэнсаваннем складаных і супярэчлівых падзей, якія разгарнуліся ў пачатку XX стагоддзя і прывялі да станаўлення Беларускай дзяржавы — ад Беларускай Народнай Рэспублікі да Рэспублікі Беларусь:

Аляксандр КАВАЛЕНЯ, акадэмік-сакратар Адазлення гуманітарных навук і мастацтваў НАН Беларусі, доктар гістарычных навук, прафесар; **Вячаслаў ДАНИЛОВІЧ**, дырэктар Інстытута гісторыі НАН, кандыдат гістарычных навук; **Мікалай СМЯХОВІЧ**, загадчык Цэнтра гісторыі індустрыяльнага грамадства Інстытута гісторыі НАН Беларусі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт; **Сяргей ТРАЦЦЯК**, загадчык аддзела найноўшай гісторыі Інстытута гісторыі НАН Беларусі, кандыдат гістарычных навук; **Валянцін МАЗЕЦ**, старшы навуковы супрацоўнік аддзела гісторыі Беларускай дзяржаўнасці Інстытута гісторыі НАН Беларусі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт; **Валерый ЯВАРОУСКІ**, загадчык цэнтра гісторыка-філасофскіх і карпаратыўных даследаванняў Інстытута філасофіі НАН Беларусі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт; **Андрэй УНУЧАК**, загадчык сектара гісторыяграфіі метадаў гістарычных даследаванняў Інстытута гісторыі НАН Беларусі, кандыдат гістарычных навук; **Андрэй ЗЯБКО**, выкладчык Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка; **Мікалай МЯТЛІЦКІ**, галоўны рэдактар часопіса «Польмя», пэўт; **Юрый ЦАРЫК**, намеснік дырэктара Дома прэсы, палітычны аналітык.

напярэдадні абвешчання БНР. Распачаць ваенны канфлікт перарос у сусветную крэўваю бою, прывёў да распаду чатырох імперыяў: Германскай, Расійскай, Асманскай, Аўстра-Венгерскай. Ён падтурхнуў у шэрагу ваюючых краін унутрыпалітычны крызіс і прывёў да рэвалюцыйных змен у краінах Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. Становішча ў Расійскай імперыі ускладнялася праджаўнасцю, казачкадствам чыноўнікаў і недалёкабачнасцю палітычнай апазіцыі, якая ўзяла на ўзбраенне лозунг: «Чым горш — тым лепш». У выніку ўлада перайшла да той палітычнай сілы, якая заявіла аб выхадзе краіны з ваіны, абвясціла зразумелыя і даступныя для простага, знішчэння чатырма гадамі ваіны «чалавека з ружом» лозунгі: «Далю ваіну!», «Далю капітал», «Зямля — сялянам», «Фабрыкі і заводы — рабочым».

У рэчышчы размовы аб БНР хачу сказаць яшчэ пра адзін лозунг — аб праве нацыі на самавызначэнне і аддзялення. Заўважым, што гэтая ідэя была папулярная не толькі сярод большавікоў, але і сярод мясцовых нацыянальна-дэмакратычных сіл, што і прывяло да развалу Расійскай імперыі. Гэтая ідэя прапагандысцкія лозунгі большавікоў узмялі ўнутры сацыяльнага разломі і руйнавалі імператарскую армію.

Трэцяе: сацыяльна-эканамічнае і грамадска-палітычнае становішча на тэрыторыі Беларускай зямлі. Чацвёртае: унутрыпалітычная барацьба і дзейнасць розных грамадска-палітычных плыняў, якія існавалі ў гэты час на тэрыторыі Расіі і ў першую чаргу ў нашым рэгіёне, заходніх губерняў.

Сёння некаторыя палітыкі і гісторыкі ігнаруюць прынцып гістарызму. Прычым робяць гэта асэнсавана. З гістарычнага кантэксту вырываюцца факты і падзеі для дасягнення асабістых мэтай — палітычных ці сацыяльна-эканамічных. Мы, як гісторыкі, павінны сказаць, што абвешчэнне БНР — гэта гістарычная абумоўленая падзея. Факт абвешчання Беларускай Народнай Рэспублікі і дзейнасць яе Рады — гэта была першая спроба не толькі прадаказаваць, але і ажыццявіць практычныя захады ўтварэння Беларускай дзяржаўнасці, што мае вялікае гістарычнае значэнне. Абвешчэнне БНР аказала значны ўплыў на фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці Беларускага народа, стала важным крокам далейшага дзяржаўтварэння працэсу. Ад размовы аб фарміраванні Беларускай ідэі мы прыйшлі да рэалізацыі гэтых ідэй. Ідзі за дзень не фарміруюцца, а ўзнікаюць дзякуючы таму, што было ўжо напрацавана ў грамадстве. Каб засведчыць шлях Беларускага народа да сваёй дзяржаўнасці, Інстытутам гісторыі НАН выдадзена манаграфія «Гісторыя Беларускай дзяржаўнасці» ў дзвюх кнігах, дзе з навуковага пункту гледжання даецца ацэнка гэтых падзей.

Вячаслаў ДАНИЛОВІЧ: Адною з актуальных, стрыжнёвых праблем нашай гістарычнай навуцы стала праблема даследаванняў Беларускай дзяржаўнасці. І менавіта гэтым мы кіраваліся, калі ў 2005 годзе ў нас у Інстытуце быў створаны аддзел гісторыі Беларускай дзяржаўнасці. Аддзел на сённяшні дзень з'яўляецца каардынуючым цэнтрам па даследаванні праблематыкі гісторыі Беларускай дзяржаўнасці для ўсіх навукоўцаў нашай краіны ў рамках дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў. Менавіта нашымі акадэмічнымі вучнёвымі-группамі была распрацавана навуковая канцэпцыя аб тым, што ў гісторыі Беларусі існавалі гістарычныя і нацыянальныя формы Беларускай дзяржаўнасці. Гістарычныя формы, пачынаючы з X стагоддзя, якія былі на нашай тэрыторыі — гэта Кіеўская Русь, Палацкае, Тураўскае княства. І нацыянальныя формы дзяржаўнасці: першая — Беларускай Народнай Рэспубліка, пазней БССР і, нарэшце, Рэспубліка Беларусь. Гэта новае слова ў нашай гістарычнай навуцы. Да гэтага часу не было такой якасна абгрунтаванай канцэпцыі, якая дазваляе ўпарадкаваць формы дзяржаўнасці, якія існавалі на нашай тэрыторыі.

«Гісторыя Беларускай дзяржаўнасці» падрыхтавана ў адпаведнасці з нашай нацыянальнай ідэялогіяй. Мы выклікалі матэрыял, гістарычныя факты так, як яны выглядаюць, калі падыходзіць да іх з аб'ектыўнага пункту гледжання, з пункту гледжання нас як на-

кае «Беларуская сацыялістычная грамада»...

На самым пачатку нашага адраджэння выключную ролю мела газета «Наша ніва». З 1906 да 1915 года выйшла каля 1 мільёна асобнікаў абодвума шрыфтамі (яна выходзіла да 1912 года кірыліцай і лацінкай, пасля — толькі кірыліцай). З гэтай газетай звязана падрыхтоўка грамадства ўвогуле да ідэі Беларускай дзяржаўнасці, Беларускай незалежнасці.

Ствараліся Беларускае кінагурто, Беларускае музычна-драматычнае гурто, Беларускае каператывы і іншыя арганізацыі. Запачаткова ў асноўнай Беларускай літаратуры — Купала, Колас, Багдановіч, Гарэцкі. Фактычна на момант пачатку Першай сусветнай ваіны ўжо была створана канкрэтная праграма. У праграме «Беларуская сацыялістычная грамада» было заўважана пра «краёвую аўтаномію». Мелася на ўвазе тэрыторыя сучаснай Літвы і Беларусі з сеймам у Вільні.

Сама «Наша ніва» ў 1913 годзе пісала: «Чаго ў нас няма?» І адказвала: сама прычынова рэч, якой не было — нацыянальная царква, пісалі яны. Нацыянальная царква — гэта ёсць сувязь паміж ідэяй і шырокімі масамі. Напрыклад, калі абвешчана літоўская незалежнасць, то пра яе людзі даведзіліся, прыйшоўшы ў нядзелю ў касцёл. У нас гэтая праблема заставалася аж да канца Першай сусветнай ваіны.

Аднак у тых умовах лідары Беларускага нацыянальнага руху зрабілі ўсё, што ад іх залежала: факт існавання народа быў сцверджаны, заснаваны Беларускі фронт, Беларускае выдавецтва, выраблялася Беларускае літаратурнае мова, акрэслены межы,

сярод вайскоўцаў на фронце. Напярэдадні 1917 года значна змяніліся кадравы склад арміі, у апошні пераважна знаходзіліся салдаты, якія ў мірны час не праходзілі баявой падрыхтоўкі або наогул былі вызвалены ад вайсковых службаў. Іх матывацыя і баявы дух былі слабейшымі, чым у кадравых салдат, што ўзмацняла ў іх жаданне хутэй скончыць ваіну і накіравацца дадому.

У арміі ў гэты час расце дэзерцірства, часцей здараюцца выпадкі адмаўлення ад выхаду на баявыя пазіцыі. Паявіліся калякішчы пазіцыі. Павяліваецца колькасць пісьмаў, дзе вайскоўцы выказваюцца аб нежаданні ваяваць. За 2,5 года людзі страшэнна стоміліся ад ваіны, яны сталі негатыўна ставіцца да тых, хто яе развязаў, улаў прэстэж імперскага ўрада і самога імператара. Усё гэта стварыла ўмовы для розных альтэрнатыў далейшага развіцця.

Сяргей ТРАЦЦЯК: Беларускае нацыянальнае рух таксама аказаўся раскопачым вайной. Частка яго дзеячў апынулася па германскі бок фронту, частка — па расійскі. Атрымалася так, што да 1918 года нацыянальна-палітычныя памкненні гэтых дзвюх груп — якія жможа назваць вільніцкімі і мінскімі цэнтрамі — разыходзіліся.

Вільніцкая група адразу выставіла лозунг «Аднаўленне незалежнасці Вялікага Княства Літоўскага». Што датычыцца мінскай групы, то ў 1917 годзе, пасля літоўскай рэвалюцыі, яна прапанавала лозунг «Аўтаномная Беларускае рэспубліка ў складзе федацыйнай дэмакратычнай Расійскай рэспублікі».

Трэба зазначыць, што дзеячы з Вільні і Мінска здолелі сустрэцца і дамовіцца аб тым, як дзейнічаць надалей. Арыентацыя на аднаўленне ВКЛ адцягла ў мінулае. Трэба было думаць пра тое, як будавалі нацыянальную дзяржаву. А што яе прайдзецца будаваць, было відавочна. І вось 25 сакавіка 1918 года, пасля доўгіх спрэчак, Рада Беларускай Народнай Рэспублікі з узагодна прадстаўнікоў Беларускай рады Вільніцкай прымае Трэцюю Устаўную грамаду да народаў Беларусі, у якой абвешчана поўную дзяржаўную незалежнасць БНР у межах Магілёўскай, Мінскай, Беларуска-Частак Швэцкай, Вільніскай, Гродзенскай, Смаленскай, Чарнігаўскай, і суседніх губерняў.

На момант гэтага, адзначалася ў Трэцяй Устаўнай грамадзе, урад Беларускай Народнай Рэспублікі мае ўвайсць у зносіны з зацікаўленымі бакамі, прапаноўчы перагледзець тую частку «берасцейскага

трактата», якая датычыцца Беларускай Рэспублікі, і падпісаць мірную ўмову з усімі дзяржавамі, што ваявалі.

Рада БНР заўважала, што Беларускае Рэспубліка не была ўдзяліня першай сусветнай ваіны і таму яна мае поўнае права заключыць адпаведныя дагаворы з усімі бакамі: як з краінамі Антанты, так з краінамі Цэнтральнага саюза.

А далей атрымалася тое, што атрымалася. Беларускае Рэспубліка не уваходзіла ў планы германскай акупацыйнай улады. Акупанты Беларускай Рады пераход не чынілі, але ўсё час яскрава давалі зразумець усё, на што яна можа разлічвацца — гэта роля органа нацыянальнага прадстаўніцтва пры акупацыйнай адміністрацыі. Савецкі ўрад не жадаў прызнаваць Беларускае Рэспубліку і тут ішоў насуперак сваім заявам, якія рабіліся дзеячам Усебеларускага з'езда перад яго скліканнем у снежні 1917 года: калі абвешчана незалежнасць Беларускае савецкае сацыялістычнае рэспублікі — то так яно і будзе... У тым геапалітычным становішчы, у якім у 1917-18 годзе апынуліся Беларускае нацыянальна-палітычныя сілы, яны зрабілі максімум таго, што маглі: яны абвясцілі незалежнасць рэспублікі. Абвясцілі незалежнасць Беларусі, яны задалі верхнюю планку, ніжэй якой сягаць ужо было нельга.

Мікалай СМЯХОВІЧ: Пасля таго, як была абвешчана БНР, большавікі ўжо не маглі ігнараваць пытанне стварэння Беларускай дзяржавы...

Валянцін МАЗЕЦ: Само абвешчэнне, кажучы словамі Аляксандра Цвікевіча, аднаго з прадстаўнікоў урада БНР, «не шукае для сябе апраўдання, а сваім зместам сцвярджае спрадвечнае права народа Беларусі на волю. Дзякуючы акту 25 сакавіка Беларусь не стала незалежнай дзяржавай, але гэта не змяняе надзвычайнай гістарычнай вартасці гэтага акта і галоўнейшага закону Беларускага вызваленчага руху. Ён не стаў законам, праведзеным у жыццё, але ён стаў законам Беларускага жыцця».

І далей у тым жа самым артыкуле «Чатыры гады: 1918 — 1922» Цвікевіч піша: «Толькі беспасярэдняе воля народа, выражаная ў актыўным чыне, здольная стварыць трывалую дзяржаву. Калі такой волі няма, ці яна яшчэ недастатковая, то задача палітыкаў развіваецца ў ўсёбакова культываваць». Гэта вельмі важная заўвага і для сённяшняга дня. Дзяржава тады трывала, калі дзяржаўныя інстытуты падтрымліваюцца большасцю народа. Прадстаўнікі розных палітычных сіл абвешчэнне БНР разглядалі як факт рэальны, крок неабходны, які дазволіць кансалідаваць усё народы, якія насялялі Беларусь, у дасягненні дзяржаўнасці і незалежнасці.

У гэтым напрамку якраз дзейнасць Рады БНР і Народнага Сакратарыята ў тых умовах была зварнуць увагу, што на шляху інстытуалізацыі Беларускай дзяржаўнасці ў тых вельмі складаных умовах зроблена было даволі шмат. Па-першае, на акупацыйнай тэрыторыі было адкрыта (на папярэдніх падліках) ад 150 да 250 школак. Дзейнічаў тэатр і гаспадарства на Беларусі!

Рада БНР і Народны сакратарыят прынялі спецыяльную інструкцыю, паводле якой пачалі рэгістраваць грамадзян Беларускай Народнай Рэспублікі. Удалося выявіць больш за 1000 такіх пасведчанняў. У архівах захавалася пасведчанне Народнага Сакратарыята БНР за №1042, вылісанае на імя Янкі Купалы. Акрамя таго, у 1918 г. у друкарні Язэпа Галеўскага ў Берліне былі выпушчаны агульнаграмадзянскі пашпарт Беларускай Народнай Рэспублікі, які складаўся з 12 ста-

ваіх дзеячў. Мы ўспрымаем гэтарыяныя вызначэнні, што Беларускае дзяржаўнасць — гэта права этнацэпцыйнальнай супольнасці, патэнцыяльнае здольнасць і магчымасць яе нацыянальнай эліты (палітычнай, эканамічнай, навуковай, культурнай) да працяглага самастойнага гістарычнага існавання. З гэтага вынікае, дзяржава — гэта канкрэтная гістарычная форма ўвабалежна дзяржаўнасці ў часе і прасторы. Формы дзяржаўнасці могуць мяняцца, звалючыся, але яна сама (дзяржаўнасць) заўсёды застаецца нязменнай. Вызначэнне зместу і сутнасці дзяржаўнасці — важнае навуковае адкрыццё, якім змогуць карыстацца прававеды, палітолагі, сацыёлагі, спецыялісты іншых галін ведаў. А на, гісторыкам, гэта дало магчымасць спрашчаць звалючы і вызначыць фармы Беларускай дзяржаўнасці.

Азначэнне паняцця Беларускай дзяржаўнасці дало нам магчымасць зусім па-іншаму паглядаць на ролю той нацыянальнай эліты, якая займалася справай стварэння Беларускай Народнай Рэспублікі, і на ролю сённяшняй нашай нацыянальнай эліты.

Сама па сабе наўнясць нацыянальнай эліты — яшчэ не гарантыя, што супольнасць зможа рэалізаваць сваё права на працяглае самастойнае існаванне і развіццё. Трэба, каб для гэтага былі інтэлектуальныя, палітычныя, фінансавыя-эканамічныя, інфармацыйныя і кадравыя рэсурсы.

95 гадоў таму Беларускае народ дзёбчы сабе права на ўласную дзяржаву. Яго нацыянальная эліта валодала здольнасцю, неабходнай для ажыццяўлення гэтага права. Але канкрэтная гістарычная геапалітычная сітуацыя не спрыяла нам. Немцы аб'ектыўна не маглі прызнаць БНР, яны тады казалі: «Наўжо нашы салдаты гінулі на ўсходнім фронце за тое, каб Беларусы атрымалі сабе дзяржаву?» Савецкая Расія таксама была не зацікаўлена, каб ад яе аддзялілася частка тэрыторыі і ўзнікла дзяржава, якая можа стаць зусім не прыхільнай да новай улады.

Тым не менш абвешчэнне БНР было лагічным працягам усёго нашага нацыянальна-вызваленчага руху і барацьбы за ўласную дзяржаву. У гэтым таксама вялікі гістарычны ўрок. Мы ведаем, якія спрэчкі зараз вядуцца ў Расіі на конт таго, што такое патрыятызм. На мой погляд, маральны паступал нашай нацыянальнай эліты змяшчаецца ў наступным: «**Дзе мая Радзіма — там мае грошы, мой дабрабыт — учыра, сёння, заўтра!**» Гэта — прыслова новае пастановае пытаньня, тая лакусавая паперка, па якой мы можам вызначыць, чыя інтарэсы абараняе чалавек, які імкнецца да ўлады.

Аляксандр КАВАЛЕНЯ: Сапраўды, сёння ў моладзі набывае папулярнасць ідэя пра тое, што Радзіма там, дзе болей плаціць. Але ж гэта трагедыя для любой дзяржавы.

Мікалай СМЯХОВІЧ: Сёння, як і ў 1918 годзе, місій Беларускай нацыянальнай эліты з'яўляецца здольнасць і надзея забяспечыць суверэннае развіццё Беларускай дзяржавы на працягу гістарычнага перыяду. Дзеля таго, каб нацыянальная эліта здолела выканаць гэту сваю гістарычную місію (а інтэлігенцыя — неад'емная частка нацыянальнай эліты), мы і павінны весці навуковы аналіз якасці і месца інтэлігенцыі ў гэтым працэсе. А тое мы мяркуем так: ёсць у нас палітычная эліта, хай яны прымаюць рашэнні, а мы збоку будзем стаяць і назіраць, крытыкуюць. Ад нас таксама залежыць прыняцце дзяржаўных рашэнняў.

Валерый ЯВАРОУСКІ: Кожная дзяржава мае набор сімвалаў. Наша дыскусія паказвала, што Беларускае Рэспубліка — гэта сімвал, які трэба абараняць, у тым ліку з аб'ектыўна-гістарычнага пункту гледжання. Савецкая рэалінасць знішчыла ўсялякія сляды гісторыі БНР. Стваральнікі БНР, якія вярнуліся з эміграцыі, былі расстраляныя, іх працы забытыя, і, па сутнасці, 20 апошніх гадоў на-

Вячаслаў ДАНИЛОВІЧ

Валянцін МАЗЕЦ

Андрэй УНУЧАК

Мікалай МЯТЛІЦКІ

Юрый ЦАРЫК

Валерый ЯВАРОУСКІ

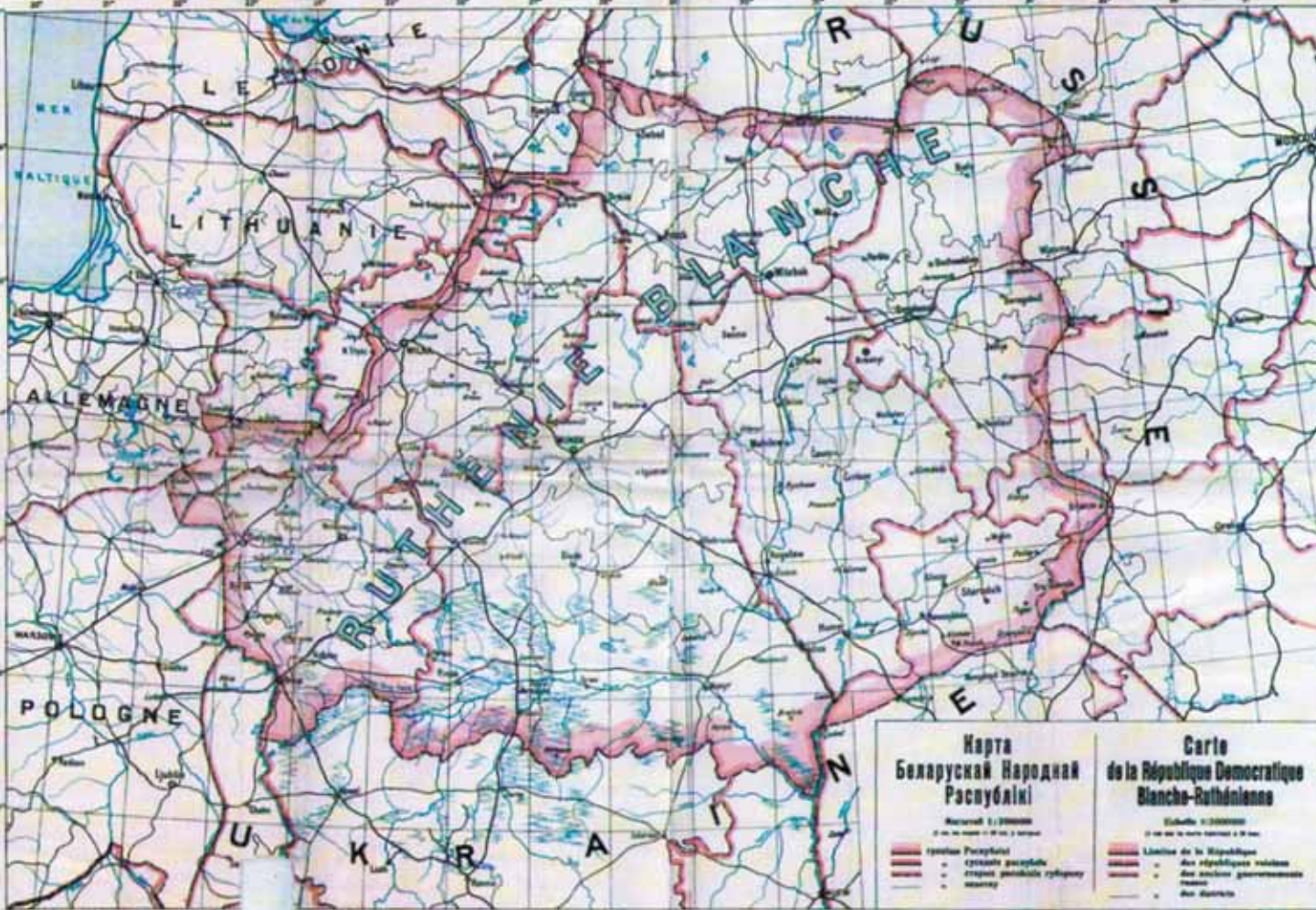
шай незалежнасці — гэта два дзёбчы годзі разграбання руйн, пошучу не толькі ўласнай сімволіцы, але і правільнага стаўлення да яе. Так атрымалася, што Беларускае Рэспубліка праіснавала няшмат часу, але, як той казаў, мела доўгае жыццё пасля смерці.

Мікалай МЯТЛІЦКІ: Ёсць усмі намі любімае кветка — васілек. Ён вельмі ярка сімвалізуе сённяшняю нашу Беларусь. Гэты сімвал увайсшоў у вершы сотняў паэтаў нашай Айчыны. А я вось думаю, з чым жа параўнаць БНР? З якой кветкай? Вы ведаеце, вось зараз снягі сышага нацыянальна-вызваленчага руху і барацьбы за ўласную дзяржаву. У гэтым таксама вялікі гістарычны ўрок. Мы ведаем, якія спрэчкі зараз вядуцца ў Расіі на конт таго, што такое патрыятызм. На мой погляд, маральны паступал нашай нацыянальнай эліты змяшчаецца ў наступным: «**Дзе мая Радзіма — там мае грошы, мой дабрабыт — учыра, сёння, заўтра!**» Гэта — прыслова новае пастановае пытаньня, тая лакусавая паперка, па якой мы можам вызначыць, чыя інтарэсы абараняе чалавек, які імкнецца да ўлады.

Аляксандр КАВАЛЕНЯ: Сапраўды, сёння ў моладзі набывае папулярнасць ідэя пра тое, што Радзіма там, дзе болей плаціць. Але ж гэта трагедыя для любой дзяржавы.

Мікалай СМЯХОВІЧ: Сёння, як і ў 1918 годзе, місій Беларускай нацыянальнай эліты з'яўляецца здольнасць і надзея забяспечыць суверэннае развіццё Беларускай дзяржавы на працягу гістарычнага перыяду. Дзеля таго, каб нацыянальная эліта здолела выканаць гэту сваю гістарычную місію (а інтэлігенцыя — неад'емная частка нацыянальнай эліты), мы і павінны весці навуковы аналіз якасці і месца інтэлігенцыі ў гэтым працэсе. А тое мы мяркуем так: ёсць у нас палітычная эліта, хай яны прымаюць рашэнні, а мы збоку будзем стаяць і назіраць, крытыкуюць. Ад нас таксама залежыць прыняцце дзяржаўных рашэнняў.

Валерый ЯВАРОУСКІ: Кожная дзяржава мае набор сімвалаў. Наша дыскусія паказвала, што Беларускае Рэспубліка — гэта сімвал, які трэба абараняць, у тым ліку з аб'ектыўна-гістарычнага пункту гледжання. Савецкая рэалінасць знішчыла ўсялякія сляды гісторыі БНР. Стваральнікі БНР, якія вярнуліся з эміграцыі, былі расстраляныя, іх працы забытыя, і, па сутнасці, 20 апошніх гадоў на-

Адміністрацыйна-палітычная карта БНР, складзеная Аркадзем Смолічам, 1919 г.

Мікалай СМЯХОВІЧ: Трэба ўдакладніць, што дзяржаўтваральныя працэсы і нацыянальна-рэвалюцыйныя працэсы, якія пачаліся ў XIX стагоддзі, ішлі разам, а не паасобку. Дыалектыка такая: калі ёсць народ, то ён патрабуе рэалізаваць сваё права на дзяржаву. Калі няма дзяржавы, то няма і народа. І ў нацыянальным працэсе маюць вялікае значэнне такія рэчы, як мова ці веравызнанне. Але самае важнае — стварэнне нацыянальнай эліты. А гэта не толькі палітычная эліта, гэта эліта эканамічная, культурная, навуковая. Кола нацыянальнай эліты можа быць вузкае. Але нацыянальная эліта праз барацьбу за нацыянальныя ідэалы, за рэалізацыю права Беларускага на сваю дзяржаву, за месца сваё ў арэале еўрапейскай геапалітыкі, рэалізавала думкі народа. Не трэба, каб увесь народ, усе сябры ішлі стройнымі радамі са зброяй у руках. Ёсць прадстаўнікі, мовай якіх агучваюцца ідэі.

Андрэй УНУЧАК: Адметна, што пачынальнікі Беларускага руху былі вельмі маладымі людзьмі. Напрыклад, на момант стварэння першай Беларускай палітычнай партыі Вацлаў Іваноўскі, адзін з лідараў, меў 22 гады. Іван Луцкевіч — 21 год. Але арганізацыйна пачынаюць стварацца вельмі хутка: «Клуб Беларускай народнай асветы і культуры», пазней узні-

акрыслена колькасць насельніцтва, зроблена вялікая справа, каб пачаць Беларускае школьніцтва, і самае галоўнае: Беларускае нацыянальнае ідэя стала прызнавана на міжнародным узроўні, з ёй сталі лічыцца.

Мікалай СМЯХОВІЧ: Вельмі важны гістарычны вопыт. Да гэтага беларусы не мелі поўнага дзяржаўнага будаўніцтва. Цяпер яны ўзялі за яго. У гэтым сіла БНР: у палымі Першай сусветнай ваіны беларусы, закахавшыя рукі, імкнуліся стварыць сваю ўласную дзяржаву. Гарыць зямля, свет гарыць, а тут людзі, на тэрыторыі падзеленай франтамі, увабляюць ідэю ў жыццё. Ці ж гэта не героізм?

Андрэй ЗЯБКО: Першая сусветная ваіна была не проста фонам, яна была выключным фактарам, які фактычна фарміраваў падзеі, пра якія мы сёння гаворым. Мірнае насельніцтва знаходзілася ў складаных умовах: павысіліся цэны на тавары першай неабходнасці, расла спекуляцыя, з-за недахопу інфармацыі распаўсюджваліся чуткі. Таму людзі ставіліся да ваіны негатыўна. Пра гэта сведчаць лісты мясцовых жыхароў салдатам. Цэнзары Заходняга фронту адзначалі, што «у многіх пісьмах у армію праглядае адрытэе даданне, каб ваіна скончылася хутэй».

Падобныя настроі панавалі і